

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КРЕМЕНЧУЦЬКИЙ ЛЬОТНИЙ КОЛЕДЖ**

Циклова комісія економіки та управління

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

навчальної дисципліни «Історія економіки та економічної думки»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

Облік і аудит

За темою № 3- Особливості господарського розвитку та економічної думки періоду формування світових цивілізацій (VIII ст. до н.е. - V ст. н. е.)

Харків 2021

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 23.09.21 № 8

СХВАЛЕНО

Методичною радою
Кременчуцького льотного
коледжу
Протокол від 22.09.21 № 2

ПОГОДЖЕНО

Секцією науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 22.09.21 № 8

Розглянуто на засіданні циклової комісії економіки та управління, протокол від
31.08.2021 № 1

Розробники: викладач циклової комісії економіки та управління, спеціаліст
вищої категорії, викладач-методист, Луценко Г. П.

Рецензенти:

1. Професор кафедри бізнес адміністрування, маркетингу і туризму
Кременчуцького національного університету ім. М. Остроградського,
Доктор економічних наук, професор, Дружиніна В.В.
2. Викладач циклової комісії економіки та управління КЛК ХНУВС, к. е.
н., спеціаліст вищої категорії, викладач-методист, Пушкар О.І.

План лекцій:

1. Господарський розвиток періоду формування світових цивілізацій.
2. Причини занепаду та загибелі рабовласницької держави. Зародження феодальних відносин.
3. Економічна думка періоду формування світових цивілізацій.

Література:

Основна:

1. Богиня Д. П. Історія економіки та економічної думки : навчальний посібник / Д. П. Богиня, Н. М. Краус, О. В. Манжура. – Хмельницький : ХНУ, 2010. – 428 с.
2. Економічна історія : навчальний посібник / Т. В. Ус, Т. Є. Калашник, І. Ф. Лісна та ін. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2012. – 244 с.
3. Економічна історія України : історико-економічні дослідження : в 2 томах / В. М. Литвин. – К., 2011. Том 1. – 695 с. Том 2. – 607 с.
4. Історія економіки та економічної думки : навчальний посібник / О. Ю. Амосов, В. В. Калюжний, В. Л. Міненко та ін. – Х. : Магістр, 2009. – 408 с.
5. Історія економіки та економічної думки : навчальний посібник / Г. М. Грігорян, О. О. Губарєв, Т. Є. Калашник та ін. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2010. – 314 с.
6. Історія економіки та економічної думки : навчальний посібник / С. В. Степаненко, С. Н. Антонюк, В. М. Феценко, Н. О. Тимочко. – К., 2010. – 743 с.

Допоміжна:

7. Бойко А. Р. Історія України : навчальний посібник / А. Р. Бойко. – К. : АкадемВидав, 2010. – 687 с.
8. Воробйова Л. Ю. Формування наукових шкіл. Українська школа фізичної економії / Л. Ю. Воробйова // Економіка України. – 2008. – № 4. – С. 66–67.
9. Геец В. М. Проблемность структурных трансформаций экономики стран с развивающимися рынками / В. М. Геец // Економіка та прогнозування. – 2009. – № 1. – С. 54–69.
10. Годзина Г. С. Экономическая история : учебник / Г. С. Годзина, Г. П. Воцанова. – М. : ИНФРА-М, 2007. – 254 с.

Інформаційні ресурси

1. Законодавчі та нормативні акти України. – Режим доступу : www.uazakon.com.
2. Офіційний сайт Кабінету міністрів України. – Режим доступу : www.kmu.gov.ua.
3. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.

1. Господарський розвиток періоду формування світових цивілізацій

а). Становлення античної економіки відбувалося в масштабах *невеликих полісів (міст-держав)*, ремісничого типу, які поповнювали нестачу в території та робочій силі у воєнних походах. У *південній частині Балканського півострова* і на прилеглих островах на рубежі *III-II тис. до н.е.* виникла давньогрецька цивілізація.

Етапи розвитку економічної історії в Стародавній Греції

<i>Періоди розвитку економічної історії Стародавньої Греції</i>			
Крито-мікенський (XXX-XII ст. до н.е.)	Гомерівський (XI-IX ст. до н.е.)	Архаїчний (VII-VII ст. до н.е.)	Класичний (V- IV ст. до н.е.)

I-й період розвитку - основою господарського життя було палацове господарство, близьке до аналогічних структур *країн Сходу*.

Палаці виникли на рубежі *III-II тис. до н.е.* одночасно в різних районах *о. Крит*. Землі були палацові, приватні й общинні. Населення, що займалося землеробством, було обкладено натуральними і трудовими повинностями на користь палацу. Всі надходження худоби, масла, зерна, вина фіксувалися на глиняних табличках і здавалися до палацових комор, де нагромаджувались величезні запаси. Вони служили, напевно, резервним фондом на випадок голоду, за їх рахунок забезпечувалися ремісники, які працювали на державу. Надлишки йшли на продаж. Палац був одночасно адміністративним і релігійним центром, головною житницею, майстернею і торговельним центром. У більш розвинених суспільствах приблизно таку ж роль відігравали міста.

II-й період розвитку - *Стародавньої Греції (XI-IX ст. до н.е.)* - гомерівський - характеризувався відсталим натуральним господарством. Худоба вважалася мірилом багатства, інших грошей гомерівське суспільство не знало. Для нього характерна вражаюча бідність матеріальної культури. До кінця гомерівського періоду Греція являла собою світ великих полісів-общин, які об'єднували селян-землеробів, не підтримували зовнішніх зв'язків, верхівка суспільства не була різко виділена.

III-й період розвитку - (*VIII-VI ст. до н.е. - архаїчний*) характеризується значними змінами у господарському житті, що привели до створення нової економічної системи.

Вдосконалення сільськогосподарського виробництва йшло шляхом інтенсифікації - селяни перейшли до вирощування більш прибуткових культур - винограду і маслин. Головним осередком сільського господарства були дрібне селянське господарство і більший фільварок родової знаті, який оброблявся збіднілими родичами. Землі здавалися в оренду, за яку аристократи вилучали 1/2 урожаю.

Набуло значного розвитку ремесло, що зосереджувалось у містах, чітко сформувалися його галузі: металургія, металообробка, кораблебудування. Гончарне виробництво мало масовий, серійний характер. Провідною галуззю стала зовнішня торгівля, про масштаби якої свідчать знахідки грецької кераміки аж до Центральної і Західної Європи. Почав утверджуватися товарно-грошовий обмін.

В епоху Великої колонізації як гроші використовувалися металеві зливки, бруски, і тільки на межі VII—VI ст. до н. е. починають карбувати монети.

Причини колонізації:

- **по-перше**, нестача землі внаслідок збільшення населення і концентрації землі в руках знаті;
- **по-друге**, необхідність нових джерел сировини, пошук ринків збуту для продукції сільського господарства і ремесла, потреба в металах, відсутніх у самій Греції, намагання греків контролювати торговельні шляхи;
- **по-третє**, політична боротьба, що спонукала тих, хто зазнав поразки, шукати щастя в колоніях.

Виділяють три напрями колонізації:

I-й - західний, найбільш потужний. Сицилія й Італія були так густо заселені колоністами, що стали називатися Великою Грецією.

II-й - північно-східний - на узбережжя Чорного моря.

III-й - південний і південно-східний - найбільш слабкий, оскільки тут греки натрапили на потужний опір фінікійських купців. Усього було створено декілька сотень колоній з населенням чисельністю 1,5-2 млн. осіб.

Наслідки колонізації:

- пригасила соціальні конфлікти;
- сприяла розвитку ремесел, торгівлі, поширенню досягнень еллінської культури;
- відкрила нові можливості людини, звільняючи особистість з-під контролю роду.

В архаїчний період відбувалося формування античних полісів — міст-держав. В основі поліса лежить антична форма власності, що становила собою єдність державної і приватної форм власності. Поліс як колектив громадян мав право верховної власності на землю, і тільки його громадяни могли бути власниками землі.

Головним економічним принципом поліса була ідея автаркії (самозабезпечення), яка виступала економічною основою свободи. Утвердилась

і полісна система цінностей: ідея переваг землеробської праці над усіма іншими, засудження прагнення до прибутку і т. ін.

Види полісів:

1) аграрний - абсолютне переважання сільського господарства, слабкий розвиток торгівлі, ремесла, товарно-грошових відносин, велика частка праці залежних робітників, з олігархічним ладом (Спарта, міста Фессалії, Беотії);

2) торговельно-ремісничий - велика частка ремесел і торгівлі, товарно-грошових відносин, втілення рабської праці у виробництво, демократичний лад (Афіни, Коринф, Мілет, Сиракузи).

В архаїчний період (VIII—VI ст. до н. е.) відбувся розклад родового ладу і встановилися нові форми соціально-економічної організації, хоча цей процес у різних частинах Еллади проходив по-різному.

Основною рисою соціально-економічного розвитку класичного періоду (V—VI ст. до н. е.) стало панування полісів і поширення в торговельно-ремісничих полісах рабства класичного типу, хоча зберігалася залежність типу ілотії.

Афіни були більш розвинені в економічному відношенні. Закони Дракона (621 р. до н.е.) оформили право приватної власності:

➤ *головним виробничим осередком стала велика земельна ділянка (3-5 га), власником якої був громадянин поліса;*

➤ *землю обробляли члени сім'ї цього громадянина. Їм допомагали 1-2 раби;*

➤ *у більших полісах використовувалась праця 15-25 рабів;*

➤ *господарства мали, як правило, багатогалузевий характер.*

б). З часом Афіни поступаються Давньому Римові. Земля та землеробство в Римі та Італії з самого початку відігравали визначальну роль. Саме тому землеволодіння стає основою економічного життя Давнього Риму.

- ***Поряд з дрібною власністю*** з'являються великі господарства, що використовують працю рабів. Головною сільськогосподарською культурою стає пшениця. Але розвиток ремесел в Давньому Римі відбувається повільно, адже ремеслом у кожному домі займалися раби, крім того, держава, яка орієнтувалася на земельних власників, не сприяла їх розвитку.

Рабів постачали нескінченні завойовницькі війни. До того ж за їх рахунок римська громада значно розширила свої земельні володіння, внаслідок чого з'явилися нові форми економічної діяльності. Значна частина завойованих та конфіскованих земель була малородючою і як для уряду, так і для селян-колоністів була мало привабливою. Саме через це було відкрито широкий простір для приватного підприємництва: бажаючим надавали можливість розробляти пустки за умови щорічно вносити до казни десятину з посіву, п'яту

частину з насаджень та збір з кожної голови худоби, яка виганялася на пасовища. Наслідком цього стає зростання великого землеволодіння, збільшення кількості безземельних, що складали армію наймитів, нарешті, поширення використання праці рабів.

- *Основним типом рабовласницького господарства стала вілла* (площею 25 - 100 га), де працювало декілька десятків рабів. Господарство її було багатогалузевим, інтенсивним. Вілли розташовувалися поблизу міст, куди збувалася частина врожаю. Як форма організації господарства вілла мала ряд переваг перед дрібним селянським господарством: тут застосовувалася кооперація праці, вона була краще організована, використовувалися різноманітні знаряддя та застосовувалися передові на той час агрономічні методи.

- *У II ст. до н. е. в Римі виникають латифундії* - великі, головним чином, скотарські господарства римської верхівки, засновані на використанні рабської праці. Разом із тим ішов процес скуповування дрібних володінь та перетворення їх у великі господарства з цілісною економічною організацією.

- *В цей період у Римі отримало значний розвиток грошове господарство*: існувала велика кількість банків, які виконували найрізноманітніші посередницькі функції в різних грошових розрахунках; розвивалася і зовнішня торгівля. Поступово населення охопило бажання до набуття багатства, справою честі вважалося акуратно вести свої грошові справи, примножувати, а не витрачати отриманий спадок.

2. Причини занепаду та загибелі рабовласницької держави. Зародження феодалських відносин.

- *Хоча наприкінці I тис. до н. е. Рим і перетворився у велику світову державу*, він уже схилявся до занепаду, адже з розвитком великого землеволодіння, де використовувалася праця рабів, у корені був зруйнований фактор, на який здавна спиралася держава - господарство дрібних землевласників.

- *У всіх галузях діяльності застосовувалася праця рабів*, які займалися ремеслом, керували підприємствами своїх панів та банківськими операціями, навчали дітей тощо. Кількість їх була величезна, а життя надзвичайно важким, що призводило до постійних повстань та виступів (як, наприклад, повстання під керівництвом Спартака у 73 - 71 рр. до н. е.).

- *Проте загроза державі була не з боку бунтівників-рабів*, а через падіння класу дрібних власників, яке відбувалося паралельно з посиленням рабства.

- *Характерною рисою розвитку сільського господарства на початку I тисячоліття* стало подальше розповсюдження латифундій, які засновувалися, як вже згадувалося, на примусовій праці рабів. Ефективність господарства латифундій можна було забезпечити лише за умов над експлуатації та жорстокого примусу до праці (під загрозою здоров'ю та навіть життю), а це, у свою чергу, вимагало низьких цін на рабів, що дозволяло би легко замінити

вибулого раба на іншого. Але з припиненням великих переможних війн різко скорочується надходження рабів, а ціни на них різко зростають. Рабовласники змушені турбуватися про природне відтворення рабів, змінюючи умови їх життя. Рабам почали надавати ділянки землі, житло, худобу, знаряддя праці (так званий пекулій). Пекуліум не був власністю раба, у будь-який час він міг бути відібраний паном, але породжував деяку матеріальну зацікавленість раба в результатах праці і нерідко ставав матеріальною основою існування його сім'ї.

- *Той факт, що праця рабів була малоефективною, не залишився поза увагою сучасників. Так, Луцій Колумела (1 ст. н. е.) зазначав, що раби погано дбають про врожай та погано випасають худобу, віддають її для роботи в інші руки. Вихід із становища, що склалося, він бачив у використанні праці колонів, якими ставали вільновідпущеники та раби, які отримали пекуліум. Проте колонами могли стати й особи вільного походження, перш за все орендарі, і навіть дрібні землевласники, які, рятуючись від пограбувань та утисків, вступали під патронат магнатів, перетворюючись на колонів. Праця рабів поступово витісняється зі сфери виробництва.*

- *Таким чином, відбувається поступова феодалізація відносин у Римській державі. В 338 р. відбувається юридичне покріпачення колонів: їм забороняється залишати маєтки. Колонат став важливою складовою частиною феодалного устрою, що формувався в Римській імперії.*

Остаточне падіння рабовласницької системи в Європі пов'язують із падінням Римської держави, яке було прискорене вторгненнями варварів. У V ст. їх набіги набули загрозливого характеру. В 410 р. Рим був взятий та пограбований вестготами, а в 455 — вандалами. В 476 р. було скинуто останнього римського імператора — Ромула Августу. Римська держава перестала існувати, а на її руїнах у Західній Європі виникли нові ранньофеодальні держави.

3. Економічна думка періоду формування світових цивілізацій

Економічна наука має глибокі історичні корені. Зачатки знань про те, як улаштоване господарське життя людей з'явилися ще в *Стародавньому Світі* з появою перших державних утворень і становленням державних форм управління економікою.

1. Економічні вчення Стародавньої Греції. Вагомий внесок у розвиток і нагромадження відомостей про виробничу діяльність зробили мислителі античного (класичного) рабства. **Найвідомішими представниками цього періоду є грецькі філософи Ксенофонт, Платон і Аристотель. Саме завдяки їм почали вживати термін «економіка» (або «ойкономія»), що у буквальному перекладі означає «наука про ведення домашнього господарства».**

- **Ксенофонт (430-354 рр. до н.е.) - автор трактату «Домострой»** - один із перших в історії економічної думки звернувся до всебічного вивчення проблем поділу праці в суспільстві. Не заперечуючи «старе» положення *про*

поділ праці на розумову і фізичну (залежно від «природного» поділу людей на вільних і рабів) він глибоко аргументував досить нову для того часу тезу про те, що «найбільш проста робота» може виконуватися більш продуктивно, що ступінь поділу праці зумовлений, як правило, розмірами ринку. Тобто Ксенофонт першим указав на взаємозв'язок між поділом праці і ринком.

У своїх творах Ксенофонт:

- Наголошував на природності поділу праці на фізичну та розумову. Він кваліфікував фізичну працю як огидне заняття, придатне лише для рабів, утверджуючи, що вільні еліни повинні займатись філософією, законотворчістю та господарським управлінням. Вбачаючи у рабстві природне та правомірне явище, мислитель закликав поводитись з рабами як із тваринами, знаряддями праці. Водночас Ксенофонт вважав, що підвищити продуктивність рабської праці можна не лише шляхом покарання, але і шляхом застосування матеріального та морального заохочення рабів для того, щоб вони "завжди з охотою продовжували залишатися рабами".

- Захищав натуральне господарство, кваліфікуючи сільське господарство як найважливішу галузь економіки та джерело добробуту народу. Землеробство мислитель трактував як "матір та годувальницю всіх мистецтв", найдостойніший вид занять, який тренує громадян фізично, штовхає їх на шлях взаємодопомоги, вчить справедливості, оскільки дає більше тому, хто сумлінно трудиться. "Коли землеробство процвітає, — писав Ксенофонт, — процвітають і інші мистецтва. Якщо землеробство занепадає, то разом з ним гинуть і всі інші галузі промислової діяльності на морі та на суші".

- Був прихильником раціонального ведення господарства, стверджуючи, що єдиний шлях до збагачення — "жити так, щоб залишався надлишок", який забезпечує прибутковість натурального господарства. На думку давньогрецького філософа, хороший господар повинен тримати запаси на цілий рік, молоти зерно на ручних млинах, випікати вдома хліб, виготовляти одяг тощо.

- Зневажливо ставився до ремесла, заняття яким вважав недостойним вільних людей. Водночас Ксенофонт не засуджував організації ремісничих майстерень на основі рабської праці, вбачаючи в них джерело збагачення рабовласників.

- Визнавав гроші як необхідний засіб обігу та концентровану форму багатства. Однак він засуджував їх обіг як торговельного і лихварського капіталу. Торгівлю мислитель вважав заняттям, недостойним вільного грека. Водночас він схвально ставився до торгівлі хлібом, яку здійснювали земельні аристократи, та до дрібної торгівлі з обслуговування сільського господарства.

- Першим із давньогрецьких мислителів звернув увагу на значення поділу праці для поліпшення якості продукції та збільшення виробництва споживних благ. Стверджуючи, що спеціалізація призводить до поліпшення навичок ремісників, він зазначав, що той, "хто проводить час за такою обмеженою роботою, в змозі виконувати її якнайкраще". Виявив взаємозумовленість розвитку поділу праці та ринку, здійснив першу спробу дослідження процесів

ціноутворення. Коливання цін мислитель узалежнював від зміни пропозиції товарів.

- Першим в економічній науці звернув увагу на дві характеристики товару — споживну вартість та мінову вартість. Пов'язуючи цінність з корисністю матеріальних та нематеріальних благ ("Цінність є те, від чого » можна отримувати користь"), Ксенофонт водночас трактував цінність блага з для власника як здатність обмінюватись на інше благо ("Для того, хто не вміє користуватись флейтою, якщо він її продасть — вона цінність; якщо не продасть, а лише володітиме нею — не цінність").

- Платон (справжнє ім'я Аристокл, 428-347 рр. до н.е.). Зміст одного з таких проектів виклав Платон у своїй відомій праці «Держава». В його проекті «ідеальної держави»:

➤ ні філософи, ні армія, які становили найвищу частину суспільства, навіть думати не могли про заняття, пов'язані з фізичною працею;

➤ вони також мали бути не обтяженими ніякою власністю, оскільки саме вона є джерелом протиріч і розбіжностей у державі - їх матеріальне забезпечення за принципом «кожному порівну» має взяти на себе держава;

➤ всі господарські турботи, у тому числі й ті, що пов'язані з володінням і розпорядженням особистою власністю, за умовами проекту, мали покладатися на так звану чернь - третій стан суспільства (ремісники, землероби, дрібні торговці, вільні);

➤ раби ж - власність вільних громадян або живе знаряддя праці, а тому не віднесені автором «Держави» до жодного стану суспільства.

Другий проект, запропонований Платоном у праці «Закон»:

➤ на відміну від попереднього твору, тут Платон протиставляє ідеальному типу «негативний» тип суспільного устрою;

➤ головним двигуном поведінки людей в ньому виступають матеріальні турботи і стимули. Усі громадяни зможуть в ідеальній державі одержувати дім і земельний наділ. Причому останній мав наділятися з наданням права володіння і користування, хоч і з можливістю передачі у спадок одному з дітей на тих самих умовах.

➤ цінність загального майна громадян не повинна різнитися більш ніж у чотири рази.

- Аристотель (384-322 рр. до н. е.). У своїх творах, особливо у «Нікомаховій етиці» (названій так потомками по імені сина філософа), «Політиці» (трактаті про устрій держави) та інших йому вдалося розробити найоригінальніший на той час проект ідеальної держави.

При порівнянні його з проектами попередників - Ксенофонта, Платона можна побачити багато схожого.

По-перше, Аристотель підтримує ідею щодо необхідності поділу суспільства на вільних і рабів, а відповідно до цього, працю - на розумову і фізичну, виходячи із «закону природи».

По-друге, поділяє погляди щодо негативного ставлення до ремесла і його малої значущості для суспільства. За Аристотелем ремісник, що займається дрібним промислом, знаходиться у стані невизначеного обмеженого рабства.

У своїх працях вчений:

Виступив з критикою проекту "ідеальної держави" Платона і запропонував свою (оригінальну на ті часи) теорію рабовласницької держави. Вихідною у його теоретичній побудові була концепція "золотої середини", згідно з якою будь-яка доброчинність є середнім між протилежними вадами (наприклад, бережливість як доброчесність є середнім між марнотратством і скупістю). Відтак виявляючи суть держави у прагненні до загального добробуту, Аристотель виступив проти надмірного багатства та крайніх злиднів, поклавши в основу середній стан: "У кожній державі ми зустрічаємо три класи: дуже заможні, вкрай незаможні і треті, що стоять посередині між тими та іншими. Так як загально визнано, що помірність і середина — найкраще між двома крайнощами, то, вочевидь, і середній достаток із усіх благ краще всього".

Ідеал мислителя — натуральне рабовласницьке господарство з дрібною торгівлею, без купців та лихварів.

Усе населення держави Аристотель поділив на 5 верств:

- > землеробів та скотарів, зайнятих у провідній галузі економіки;
- > ремісників, які перебувають у стані "дещо обмеженого рабства";
- > торговців, зайнятих купівлею та продажем товарів;
- > найманих робітників;
- > воїнів.

Раби, на думку мислителя, не включаються у громадську спільноту, оскільки є предметом володіння, який дає дохід власнику і є основою багатства.

Виходячи з дії загального природного закону панування та підпорядкування як необхідної передумови "взаємного самозбереження", пояснював поділ суспільства на вільних та рабів виключно "законами природи". Він стверджував, що "...вже від самого народження деякі істоти мають відмінності: одні призначені для панування, інші — для покори", "...у фізичному відношенні вільні люди відрізняються від рабів; в останніх бо тіло велике за розміром, придатне для виконання необхідних робіт, пов'язаних з фізичною силою, вільні люди тримаються пряміше і не здатні до таких робіт", отже "одним за природою належить панувати, іншим — коритися".

Оригінальність побудови проекту Аристотеля в тому, що всі види господарської діяльності людей, - чи то вільні громадяни, що виконують керувально-контролюючі функції, чи землероби, ремісники, торговці, - розглядаються ним з точки зору експлуатації нижнього стану і належать або до природної сфери - економіки, або до неприродної - хрематистики. Він

перший в історії економічної думки намагається проникнути у сутність економічних явищ.

Хрематистику мислитель порівнює з «мистецтвом наживати багатство» за допомогою великих торговельних угод для перепродажу і лихварських угод. Її мета безмежна, бо головне в цій сфері - «володіння грішми».

Про «незавершеність» аристотелевої концепції про економіку і хрематистику свідчить також двояка характеристика обміну.

Мова йде про те, що:

➤ в одному випадку обмін розцінюється ним як акт задоволення потреб і дозволяє трактувати споживну вартість товару як категорію сфери економіки;

➤ в іншому випадку – навпаки - обмін символізує акт наживи, дає підставу вважати мінову вартість категорією сфери хрематистики.

З позиції цієї ж концепції, Аристотель демонструє:

➤ своє неприйняття великої торгівлі і позикових операцій, тенденційно аналізуючи етапи еволюції форм торгівлі і грошового обігу;

➤ такі ранні форми торгівлі, як прямий товарообмін і товарообмін через гроші, він відносить до сфери економіки, а рух торговельного капіталу, тобто, коли товарообмін здійснюється з прирощуванням первинного авансування на ці цілі грошей, - до сфери хрематистики;

➤ аналогічно трактує Аристотель форми грошового обігу, відносячи функції грошей щодо відображення міри вартості і засобу обігу до сфери економіки, а їх застосування як засобу нагромадження, як лихварського капіталу - до сфери хрематистики.

2. Економічна думка Стародавнього Риму.

Розробку проблем латифундійського господарства У І ст. до н.е. продовжив римський вчений Варрон. Його погляди викладені у трактаті «Про сільське господарство».

У своїх працях Варрон відтворив:

➤ з одного боку, більш розвинені форми рабовласництва, вищий ступінь розвитку великої рабовласницької економіки;

➤ з іншого - нові явища соціально-економічної обстановки, пов'язані із поглибленням протиріч, які все більше пронизували економіку Римської рабовласницької держави.

У своєму трактаті Варрон висловлює серйозне занепокоєння долею рабовласницьких господарств. Він ставить за провину рабовласникам те, що вони відійшли від справ, живуть у містах, переклавши обов'язки організації виробництва на латифундіях на управляючих.

Автор шукає шляхи зміцнення економіки не лише у розвитку землеробства, але і тваринництва, у застосуванні агрономічних наук, зростанні інтенсивності виробництва, удосконаленні методів експлуатації рабів, у використанні матеріальної заінтересованості та ін.

Його турбота пов'язана не тільки із збереженням натурального характеру рабовласницьких латифундій, але й із підвищенням їх прибутковості, зростанням ефективності виробництва.

Варрон надавав великого значення спілкуванню з рабами, формам їх експлуатації. Рабів він відносив до одного з трьох видів сільськогосподарських знарядь - такого, що розмовляє. Два інші види знарядь, за його класифікацією, це інвентар і ті, що відтворюють нечленороздільні звуки (робочі тварини).

- Реформаторські ідеї Колумелли і братів Гракхів.

Кризу рабовласництва відобразив у своєму творі «Про сільське господарство» Колумелла.

Колумелла писав про вкрай низьку продуктивність рабовласницької праці, про те, що раби завдають полям значних збитків, погано ставляться до праці, до утримання тварин, інвентар, крадуть, обманюють землевласників і т. д.

Одна із сторінок історії економічних вчень *Стародавнього Риму* пов'язана із гракхівським аграрним рухом, який виражав інтереси безземельного і малоземельного селянства у боротьбі проти латифундій.

Його очолювали брати Тіберій (163-132 рр. до н.е.) і Гай (153-121 рр. до н.е.) Гракхи. Вимагаючи обмеження великого землеволодіння і наділення землею безземельних і малоземельних селян, вони прагнули здійснити таку реформу в рамках рабовласницького ладу і таким шляхом зміцнити його.